

ارزیابی دیدگاه محمدبن زکریای رازی و طب سنتی درباره دندانپزشکی و بهداشت دهان و دندان

دکتر سید محمود طباطبایی*

دانشیار روانپزشکی دانشگاه علوم پزشکی و خدمات درمانی مشهد

تاریخ ارائه مقاله: ۸۳/۱۰/۱ - تاریخ پذیرش: ۸۴/۴/۲۰

Title: View of Razes and traditional medicine about dentistry and oral health

Author:

Tabataba'i S.M. Associate Professor

Address:

Dept. of Psychiatry, Medical School, Mashhad University of Medical Science, Mashhad, Iran

Introduction:

Iranians have a very honourable past in traditional medicine. One of the most famous Iranian scientists in medical field is Razes (925 A.D). He has created the great medical encyclopedia of "Alhavi" (25 vols.) which contains most subjects and principles of medical science. One of these subjects is dentistry, which contains definitions, diagnosis, treatment and prognosis of the dental and oral cavity diseases and associated medical care which leads to oral health and management of the patient.

In this article, a comparison was made between the scientific basis of traditional medicine and Razes view about dentistry and modern principles of dentistry.

Key words:

Razes, traditional medicine, dentistry, oral health.

Journal of Dentistry. Mashhad University of Medical Sciences 2005; 29: 141-144.

چکیده

مقدمه:

طب سنتی ایران، یکی از افتخارات ملی این مرز و بوم بشمار می آید. محمدبن زکریای رازی (متوفی ۳۱۳ ه. ق. ، ۹۲۵ م) از مشهورترین اطباء سنتی است که آثار وی از جمله دائرة المعارف عظیم پزشکی «الحاوی» که در ۲۵ جلد نگاشته شده، از گرانبهاترین میراث فرهنگی ایران بشمار می آید. رازی در مجموعه الحاوی، مهمترین مباحث پزشکی را مطرح کرده و بیماریهای عمده ای را تعریف و توصیف کرده است. یکی از عناوین مطرح شده در کتاب «الحاوی» موضوع دندانپزشکی است که تعدادی از بیماری های دهان و دندان به تفصیل مورد بحث قرار گرفته، تعریف، مبانی تشخیص، درمان، پیش آگهی، چگونگی مراقبت و نگهداری از بیمار مبتلا به آنها بیان شده و دستورهای ویژه ای برای نگهداری بهداشت دهان و دندان هم ارائه شده است. در این مقاله، مقایسه ای بین اصول طب سنتی و دیدگاه رازی درباره دندانپزشکی و اصول نوین دندانپزشکی انجام شده است.

مجله دانشکده دندانپزشکی دانشگاه علوم پزشکی مشهد / سال ۱۳۸۴ جلد ۲۹ / شماره ۲ و ۱

هدف:

مهم پزشکی و علوم وابسته به پزشکی است. از جمله موضوع های بسیار جالب در این مجموعه، بحث درباره دندانپزشکی و بیماری های دهان و دندان است که در جلد سوم الحاوی به تفصیل (در حد توان اطباء یازده قرن پیش) مورد بحث قرار گرفته اند. در اینجا، به برخی از مطالب یادشده با رعایت امانت اشاره می کنیم (مطالب متن، عینا از زبان عرب به فارسی ترجمه شده و توضیحات در پاورقی آورده شده اند).

منابع طب سنتی دربرگیرنده موضوع های گوناگونی هستند که به علت استفاده از واژه های قدیمی و لغزش های فراوان نگارشی، اصطلاحات نامأنوس و غیر رایج، ناآشنایی دانش آموختگان معاصر با سبک نگارش آنها و بی توجهی اندیشمندان به این میراث غنی و پربار، قرنهاست که به فراموشی سپرده شده اند.

یکی از این منابع، مجموعه «الحاوی» زکریای رازی است که در ۲۵ جلد نگاشته شده و دربرگیرنده موضوع های بسیار

شرح مقاله:

(۱) اقدامات تشخیصی:

- الف - هنگام روبرو شدن با بیماری که از درد دندان^۱ شکایت می کند، باید موارد زیر را بررسی کنید:^۲
- (a) آیا لثه ها دچار آماس^۳ هستند؟
- (b) اگر لثه ها دچار آماس هستند، آیا آن آماس حاد^۴ است یا مزمن^۵؟
- (c) اگر لثه ها آماس نداشتند، آیا درد دندان محدود به دندان است یا به آرواره هم تیر می کشد؟
- (d) آیا لثه ها دچار خونریزی یا پر خونی بیش از حد هستند؟
- (e) اگر هیچگونه آماسی در لثه ها دیده نشد، ممکن است خود بافت دندان دچار ضایعه شده یا عصبی که وارد ریشه دندان شده، آسیب دیده و یا درد دندان، ثانوی به ضایعه لثه ها باشد.
- (f) پری بیش از حد رگ های خونی^۶ که باید با خون گرفتن از بیمار درمان شود.
- (g) برخی از اختلالات معده و دستگاه گوارش
- (h) برخی از بیماری های اندام های سر، که همراه با ترشحات نابهنجار هستند.
- (i) گرمی بیش از اندازه مزاج^۷
- (j) خشکی بیش از اندازه مزاج که دهان بیمار غالباً خشک است^۸.
- (k) آماس بافت دندان^۹
- (l) پوسیدگی دندان^{۱۰}
- (m) قرار گرفتن دندان در معرض سرمازدگی مثلاً تماس با خوراکی یا نوشیدنی بسیار سرد یا قطعات یخ و برف^{۱۱}

البته شایعترین علت پدید آمدن درد دندان، آسیب دیدن عصبی است که به ریشه دندان می رسد^{۱۲}.

(۲) عوامل آسیب رسان به بهداشت دندان ها و لثه ها:

الف) سوء هاضمه بویژه اگر مربوط به باقیماندن بیش از اندازه غذا در معده باشد.

ب) استفراغ های متوالی و مکرر^{۱۳}.

ج) بازگشت غذا بویژه مواد ترش از معده به سوی دهان^{۱۴}.

د) جویدن چیزهای بسیار سفت و سخت همچون گردو یا بلوط و یا مواد چسبناک همچون برخی از صمغ ها و جویدنی ها^{۱۵}.

ه) خوردن شیرینی های حلوایی و میوه هایی همچون انجیر.

و) خوردن عوامل فرساینده مثل غوره یا ترنج بسیار ترش^{۱۶}.

ز) خوردن میوه های یخ زده^{۱۷} بویژه بدنبال خوردن چیزهای بسیار گرم و داغ.

(۳) چند نکته درباره فیزیولوژی و فیزیوپاتولوژی دندان ها:

الف) رشد مداوم دندان ها^{۱۸}: دندان ها اگرچه اندام استخوانی هستند، اما همواره قابلیت رشد را دارند زیرا پس از افتادن یک دندان یا کشیدن آن، دندان بجای مانده با توجه به پیدایش فضای خالی و از بین رفتن تماس آن با دندانی که جایگزین خالی شده، می تواند اندکی رشد کند. همین امر نشانه تغذیه مداوم و رشد پیوسته دندان می باشد. بنابر این، می توان نتیجه گرفت که اگر تغذیه دندان، دگرگون و نابهنجار شود، مواد نامطلوب به دندان می رسند و دندان ها همچون دیگر اندام های بدن، در اثر تغذیه از مواد نامطلوب، دچار آسیب و

Odontalgia - 1

2 - الحاوی ج ۳ ص ۱۰۳ - ۱۰۲

Gingivitis - 3

Acute gingivitis - 4

Chronic gingivitis - 5

6 - اشاره واضحی به Hypertension است که بر اساس مبانی پزشکی نوین می تواند دندان درد را پدید آورد.

7 - می تواند اشاره به پرکاری تیروئید یا دیگر عوامل افزایش دهنده BMR باشد.

Xerostomia - 8

Pulpitis - 9

Dental carries - 10

11 - الحاوی ج ۳ ص ۱۲۸

12 - الحاوی ج ۳ ص ۱۰۶

Vomiting - 13

Esophageal Reflux - 14

15 - مثلاً جویدن برخی از انواع آدامس.

16 - در اینجا، به تأثیر اسیدها بر روی دندان ها اشاره شده، در همان کتاب الحاوی، گفته شده که می تواند مقداری نمک را برای خنثی کردن این اسیدها بکار برد.

17 - اگرچه در زمان تألیف کتاب الحاوی (حدود یازده قرن پیش) یخچال وجود نداشته، ولی ظاهراً در مناطق سردسیر، میوه ها را در یخ نگه می داشته اند زیرا در متن معادل، همین کلمه یعنی «الفواکه المبردة» آورده شده است.

18 - الحاوی ج ۳ ص ۱۱۲

ه) برای تثبیت دندانی که لق و متحرک شده، باید رشته زنجیر نازکی از طلا را بکار برد و ضمن درمان دارویی، آن دندان لق را به دندان های مجاور تثبیت کرد.^۷

و) برخی از علل لق شدن و تحریک دندان ها عبارتست از: پیری^۸، ضربه^۹، ترشحات آزاردهنده و آسیب رسان.

۴) برخی از دستورات بهداشتی:

الف) استفاده از دهان شویه ها و داروهای نگهدارنده بهداشت دهان و دندان برای موارد زیر می باشد:

- زیبایی و نیکوگردانیدن ظاهر دندان ها و حفره دهان و خوشبو کردن آن.
- زدودن چرک و پلاک دندان ها.
- پر کردن یا نامرئی کردن فرورفتگی ها و سوراخ ها.
- سفید کردن دندان ها^{۱۰}.
- تقویت لثه ها.

ب) از زیاده روی در مسواک زدن^{۱۱} دندان ها خودداری شود زیرا سطح صاف و هموار دندان ها، دگرگون، ناهموار و زبر شده، به پوسیدگی، پدید آمدن پلاک و تجمع چرک در سطوح ناهموار می انجامد. اگر دهان شویه ها و پاک کننده ها هم از مواد تند و گرم ساخته شده باشند، همین تأثیر را داشته، به لبه نازک فوقانی لثه که به دندان ها چسبیده، آسیب می رسد.

ج) دندان ها را همواره تمیز نگه داشته، از باقیماندن ذرات غذا در بین آنها جلوگیری کنید و آن ذرات را با دقت، بی آنکه آسیبی به دندان یا لثه برسد، بیرون آورید. توجه داشته باشید که بی دقتی و زیاده روی در پاک کردن شکاف بین دندان ها، باعث آسیب رسیدن به لثه ها می گردد.

د) بهتر است هر شب پیش از خواب، داروهای ویژه نگهداری بهداشت دندان ها را بکار برد تا از تجمع چرک و پدید آمدن پلاک بر روی آنها جلوگیری شود^{۱۲}.

بیماری خواهند شد^۱. بهرحال، تغییر رنگ دندان ها به زردی - سبزی یا تیرگی، نشانه رشد دندان ها و تغذیه آن ها از مواد گوناگون است^۲.

همچنین ممکن است کاهش تغذیه یا سوء تغذیه^۳، باعث پدید آمدن آماس دندان^۴ و یا نازک شدن، سست شدن و شکننده شدن دندان گردد. گاهی هم این عوامل و یا عوامل دیگری همچون پیری، باعث لق شدن و متحرک شدن دندان در جای خود می گردند.

ب) حس دندان ها: قدرت و نیروی حسی دندان ها از سایر استخوان های بدن آشکارتر و چشمگیرتر است زیرا عصبی که به دندان می رسد، از مغز سرچشمه می گیرد و نسبت به دیگر رشته های عصبی، حساس تر، نرمتر، و انعطاف پذیرتر است^۵.

ج) تحلیل رفتن و نازک شدن دندان های سالمندان، درمان اساسی ندارد و بهتر است برای جلوگیری از لق شدن، تحریک و یا افتادن دندان افراد پیر، با استفاده از داروها و مراقبت های ویژه، و یا با بکار بردن داروهای قبض کننده، به تقویت لثه ها برای کاهش تحریک دندان ها پرداخت.

د) علت پوسیدگی دندان ها، ماده فرساینده ایست که بر روی آنها اثر می گذارد و فرسایش را پدید می آورد. از همین رو، باید با استفاده از داروهای ویژه خشک کننده، آن ماده فرساینده را از بین برد. گاهی منشأ ماده یادشده در اندام های سر و گاهی هم در بخش های دیگر بدن است^۶.

1 - اشاره آشکاری به تأثیر سوء تغذیه، فراوانی مواد آسیب رسان (از جمله فلوراید بیش از حد که در برخی از مناطق وجود دارد) بر روی رشد، ساختار و حتی رنگ دندانها.

2 - این موضوع کاملا درست، جالب توجه و منطبق با موازین علمی جدید است.

Malnutrition - 3

Dental Mobility - 4

5 - در این عبارت، به نکته بسیار ظریفی اشاره شده است. برخی از رشته های عصبی دندان ها، اختصاصا به دریافت حس عمقی «Proprioceptive» دارند.

6 - اشاره به عوامل Local یا Systemic است که باعث پدید آمدن Dental carries or erosion می شوند.

7 - این عمل اشاره به استفاده از براکت و عمل Spilnt دارد.

Aging, Senility - 8

Physical trauma - 9

Bleaching - 10

11 - بدیهی است که منظور از مسواک زدن در اینجا، استفاده از مسواک های چوبی رایج در زمان تألیف کتاب می باشد.

12 - در متن عربی کتاب الحاوی، به این داروها اشاره شده است.

به گونه ای مناسب توضیح داده شده، برای هر کدام، درمان ویژه ای آورده شده است. بنظر می رسد پژوهش در موارد گوناگون فوق، بویژه در مورد داروهای معرفی شده برای بیماری های مختلف دهان و دندان، می تواند بعنوان یکی از نیازها و ضرورت های جامعه علمی و دانشگاهی باشد و بسا از این رهگذر، به داروهای دست یافت که برخی از مشکلات بیماران بویژه بیمارهای «صعب العلاج» یا «لا علاج» درمان شود.

ه) از مصرف بیش از اندازه موادی همچون شیر، ماهی نمکسود، شیرینی ها و چاشنی های تند و تیز خودداری کنید. و) برخی از مواد و ترکیبات کانی که برای جرم گیری و زدودن پلاک بکار می روند، عبارتند از: سنگ قیسور^۱، نمک پخته و ترکیبات پخته آبگینه^۲.

نتیجه گیری:

مطالب فوق، عین ترجمه بخش کوچکی از جلد سوم کتاب الحاوی است. در همان کتاب، بیماری های متعددی از دهان و دندان مطرح شده اند و در مورد هریک از آنها،

منابع:

۱. ابن البطار، عبدالله بن احمد (متوفی ۶۴۶ هـ ق)، الجامع لمفردات الأدوية والأغذية (ج ۴ - ۱)، قاهره، مصر، چاپخانه بولاق، ۱۲۹۱ هـ ق.
۲. ابن سینا، ابوعلی حسین بن عبد الله (قرن ۵ - ۴ هجری)، القانون فی الطب، چاپ سنگی، تهران، ۱۲۹۶.
۳. ابن منظور افریقی مصری، محمد بن مکرم (قرن ۸ - ۷ هجری)، لسان العرب، اعداد و تصنیف: یوسف الخياط، دار صادر بیروت لبنان، ۱۹۹۲ م.
۴. ابن میمون (Memonides)، موسی بن عبید اسرائیلی (قرن ۶ هجری)، شرح أسماء العقار، تحقیق: مایر هوف، ماکس، قاهره، مصر، انستیتو تحقیقات خاورشناسی، ۱۳۴۰ م.
۵. براون، ادوارد، تاریخ طب اسلامی، ترجمه رجب نیا، مسعود، شرکت انتشارات علمی فرهنگی، تهران ۱۳۶۴ هـ ش.
۶. بعلبکی، منیر، المورد، دارالعلم للملایین، بیروت، لبنان، ۱۹۸۳.
۷. بیرونی، أبوریحان محمد بن أحمد (قرن ۵ - ۴ هجری)، الجماهر فی معرفة الجواهر، تحقیق: یوسف الهادی، شرکت انتشارات علمی فرهنگی، دفتر نشر میراث مکتوب، تهران، ۱۹۹۵ م.
۸. بیرونی، أبوریحان محمد بن بیرونی (قرن ۵ - ۴ هجری)، کتاب الصیدنة فی الطب، تصحیح زریاب، عباس، مرکز نشر دانشگاهی، تهران ۱۳۷۰ هـ ش.
۹. جرجانی، اسماعیل بن حسن (قرن ۶ هجری)، ذخیره خوارزمشاهی، به کوشش: سیرجانی، سعید، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، تهران، ۱۳۵۵.
۱۰. حاج حریری، هوشنگ، فرهنگ جامع دندانپزشکی، انتشارات ابجد، تهران، ۱۳۷۸ هـ ش.
۱۱. حکیم، عبدالحمید و همکاران، قاموس القانون فی الطب، مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، وابسته به دانشگاه علوم پزشکی ایران، تهران، ۱۳۸۳.
۱۲. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، چاپ دوم، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۲.
۱۳. رازی، محمد بن زکریا (قرن ۴ - ۳ هجری)، الحاوی الکبیر فی الطب، ترجمه: طباطبایی، سید محمود، ج ۱ و ۲، شرکت داروسازی الحاوی، تهران، ۱۳۷۸.
۱۴. زاوش، محمد، کانی شناسی در ایران قدیم، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ۱۳۷۵.
۱۵. طاهر، غلامرضا، فرهنگ لغات طبی یونانی در کتاب های فارسی، مرکز نشر دانشگاهی، تهران، ۱۳۷۴.
۱۶. فیروزآبادی، محمد بن یعقوب (قرن ۸ - ۷ هجری)، القاموس المحيط، المؤسسة العربیة للطباعة و النشر، بیروت، لبنان، ۱۹۸۵.
۱۷. فیومی، احمد بن محمد، (قرن ۸ هجری)، المصباح المنیر، دار الهجرة، قم، ایران، ۱۴۰۵ هـ ق.
۱۸. قوصونی المصری، مدین بن عبد الرحمن، قاموس الأطباء و ناموس الألباء، مجمع اللغة العربیة، دمشق، سوریا، ۱۹۸۰.
۱۹. منوچهر دانایی، محسن، کانی شناسی، انتشارات دانشگاه مشهد، مشهد، ۱۳۵۲.
۲۰. ویژه، هوشمند، واژه نامه پزشکی، انتشارات کتابفروشی دانشجو، تهران، ایران، ۱۳۵۵.
21. Basaraba N. Root amputation and tooth hemisection, Dent Clin. New York: Williams & Wilkins; 969. P. 173.
22. Crowther J. Oxford advanced learner's encyclopedia dictionary. Oxford. Walton; 1993. P. 204, 210.
23. Dorland's illustrated dictionary, 27th ed. Philadelphia: W.B. Saunders; 1985. P. 198-202.
24. Garland I. The history of medicine. 1st ed. New York: Huoghton Mifflin Compny; 1949. P. 85.
25. Julian B. Woelfel, Dental anatomy. 1st ed. New York: Williams & Wilkins; 1997. P. 38.
26. Vertucci FJ. Root canal anatomy of the human permanent teeth. 2nd Ed. London: Plenum medical book Co; 1994. P. 1

۱- این سنگ، در کتاب های کانی شناسی، به نام Sepolite و با فرمول $2H_2O, 2MgO, 3SiO_2$ معرفی شده است.

۲- این اصطلاح در منابع طب سنتی، معادل برخی از ترکیبات سیلیکات می باشد